

تحلیل هرمنوتیک عملیات روانی در عصر نبوت پیامبر اسلام (ص)

مهدی رشیدی*^۱
داود آذر^۲

چکیده

پیشینه عملیات روانی با توجه به آیات قرآن به پیش از هبوط انسان به زمین بازمی‌گردد. در قرآن کریم آیات زیادی وجود دارد، که تلاش دارد روحیه مسلمانان را در صحنه نبرد بالا ببرد. با توجه به اینکه اکثر آیات قرآن در خصوص عملیات روانی ناظر به جنگ‌های صدر اسلام در عصر پیامبر اسلام (ص) می‌باشد، محقق به تحلیل هرمنوتیک این سؤال که عملیات روانی در عصر نبوت پیامبر اسلام (ص) از دیدگاه آیات قرآن چه می‌باشد، پرداخته است. می‌توان گفت که بخشی از این آیات در مقام پاسخگویی به عملیات روانی دشمن بوده، در صدد است آن‌ها را خنثی نماید، بخش دیگری از آیات که جنبه تعرضی دارد می‌خواهد روحیه طرف مقابل را مورد تأثیر قرار داده و وادار به تسلیم نماید. هدف این مقاله تبیین عملیات روانی از دیدگاه قرآن در عصر نبوت پیامبر اسلام (ص) می‌باشد. رهیافت تاریخی تحقیق در مقوله عملیات روانی، توجه به ابعاد عملیات روانی را از منظر دینی برجسته می‌سازد. از این رو نتایج تحقیق بیانگر این است که چنانچه آیات قرآن کریم به درستی بررسی و تبیین شود روش و فرهنگ استواری جهت اصلاح سبک عملیات روانی توسط مسلمانان در ابعاد انتشار شایعه، استفاده از اشعار رزمی، تظاهر به قوی بودن، پایبندی به مقدسات خود و حمله به مقدسات طرف مقابل خواهد بود.

واژگان کلیدی:

اسلام، قرآن، عملیات روانی، جنگ، تحلیل هرمنوتیک

---

^۱ کارشناس ارشد مدیریت دفاعی دانشگاه فرماندهی و ستاد آجا

مقدمه

جنگ روانی از نظر تاریخی ریشه در حیات انسانی دارد و این مقاله مبتنی بر این پرسش است که تحلیل هرمنوتیک عملیات روانی از دیدگاه قرآن در عصر نبوت چه می‌باشد؟ خداوند قرآن را به‌عنوان راه هدایت بشر معرفی کرده و بیان می‌دارد که هدایت برای متقین است و می‌فرماید: این است همان کتابی که در آن هیچ شکی نیست. پرهیزکاران را راهنماست. (قرآن مجید، بقره: آیه ۲) توجه به آیات قرآنی در خصوص تبیین عملیات روانی در عصر نبوت و لزوم توجه به آن از دیدگاه اسلام می‌تواند نقش سازنده و مؤثری را در ابعاد انتشار شایعه، استفاده از اشعار رزمی، تظاهر به قوی بودن و پایبندی به مقدسات خود و حمله به مقدسات طرف مقابل را ایفا نماید، در این مقاله با تحلیل هرمنوتیک^۱ در پی تبیین این فرضیه هستیم که عملیات روانی با توجه به آیات قرآنی در چارچوب کرامت و ارزش‌های والای انسانی مشروع بوده و جایگاه ویژه‌ای دارد و نمونه‌های آن را می‌توان در سیره پیامبر اسلام صلی‌الله علیه وآله و ائمه اطهار علیهم‌السلام ملاحظه نمود. تحلیل هرمنوتیک عملیات روانی از دیدگاه قرآن کریم در جنگ‌های عصر نبوت موجب سودمندی‌های ذیل می‌گردد:

- ۱- تبیین راه و روش صحیح انجام عملیات روانی در ابعاد انتشار شایعه،
- ۲- تبیین راه و روش صحیح انجام عملیات روانی استفاده از اشعار رزمی،
- ۳- تبیین راه و روش صحیح انجام عملیات روانی تظاهر به قوی بودن،
- ۴- تبیین راه و روش صحیح انجام عملیات روانی پایبندی به مقدسات خود و حمله به مقدسات طرف مقابل،

عدم توجه به مسائل فوق و در صورت کوتاهی و قصور در خصوص تحقیق در مورد عملیات روانی از دیدگاه قرآن، افکار و اعتقادات و باورهای دینی و جان و مال ارزشمندترین سرمایه مسلمانان یعنی نیروی انسانی در معرض خطر قرار می‌گیرد.

در این تحقیق، محققین با رویکرد و روش تاریخی و بهره‌گیری از متون و منابع تاریخی و نیز از طریق جستجوی کتابخانه‌ای، اینترنتی و همچنین با نگاهی عملیاتی- تاکتیکی به تبیین روش‌های عملیات روانی در جنگ‌های عصر نبوت می‌پردازند. سپس از آیات و روایات در راستی تحلیل محتوای تاریخی با روش تحلیل هرمنوتیکی جهت تبیین مدعا استفاده نموده‌اند.

---

^۱. Hermeneutics

مبانی نظری تحقیق

مفهوم عملیات روانی

معانی متنوعی برای عملیات روانی قائل شده‌اند و دائماً هم تغییراتی در تعریف آن رخ می‌دهد؛ اما می‌توان از جمع‌بندی تعاریف موجود، جنگ روانی را این‌گونه تعریف کرد: استفاده برنامه‌ریزی‌شده از تبلیغات به‌وسیله عوامل آشکاری همچون رادیو، تلویزیون، مطبوعات و ... و عوامل پنهانی مانند شایعه به‌منظور تحریف عقاید، تضعیف روحیه و بی‌اعتبار کردن انگیزه‌ها و کاستن از اقتدار حکومت مخالف می‌باشد. (متفکر، ۱۳۸۶: ۱۸)

عملیات روانی درنبرد با دشمن به حدی است که بیشتر اندیشمندان نظامی پیشین و حاضر بر آن تأکید ورزیده‌اند. برای نمونه لیدل هارت می‌نویسد: هدف واقعی در جنگ، غلبه بر تفکر فرمانده دشمن است، نه جسم سربازانش. اگر ما علیه نیروهای دشمن عملیاتی اجرا می‌کنیم، اساساً بدان دلیل است که بر فکر و اراده فرمانده دشمن، تأثیر بگذاریم.^۱

بر این اساس در اسلام، انسان به‌عنوان موجودی دویعدی که از جنبه ملکوتی و بعد حیوانی برخوردار است، معرفی شده است. بالا بردن روحیه رزمنده از دید اسلام تنها محدود به میدان جنگ و رزم نیست، بلکه دارای فرایندی بلندمدت است که از بدو تولد تا لحظه موت را در برمی‌گیرد و متضمن برنامه‌هایی برای تزکیه و تعلیم و در یک کلام «جهاد اکبر» است. اگر انسانی در سایه تعالیم روح‌بخش اسلام این‌گونه تربیت شد، نتیجه و برآیند آن، وجود رزمندگانی شجاع و مقاوم است، که اگر همه دشمنان با همه سلاح‌های مدرن، آنان را مورد هجوم خود قرار دهند، کوچک‌ترین تزلزل و شکستی در روحیه آنان به وجود نمی‌آید و این تنها در فرهنگ غنی اسلام معنی و مفهوم می‌یابد و دشمنان از درک آن عاجزند. بر این اساس موضوع بحث را با توجه به منابع اسلامی پی می‌گیریم. (نوروزی، ۱۳۸۸: ۳)

تحلیل هرمنوتیک

«هرمنوتیک» واژه‌ای یونانی است و به معنی «هنر تفسیر» یا «تفسیر متن» می‌باشد. گاهی گفته می‌شود این واژه از نظر ریشه‌ی لغوی با «هرمس» پیامبر خدایان، بی‌ارتباط نیست. (سبحانی، ۱۳۸۵: ۵) تحلیل هرمنوتیک به‌مثابه یک روش تفسیر متون از دوران کهن در حوزه‌های دینی مسیحیان و مسلمانان مطرح بوده است. «(خسروپناه، ۱۳۸۱) لذا تعریف

^۱ بازایی در مورخه <http://www.arnet.ir/?a=content.id&id۹۴/۹/۲۳>

عملیاتی آن را می‌توان چنین بیان کرد: هرمنوتیک دانشی است که نظریه‌های مربوط به فهم را تحلیل می‌کند.

عملیات روانی از دیدگاه اسلام با تأکید بر آیات قرآن کریم

پیشینه عملیات روانی با توجه به آیات قرآن به‌پیش از هبوط انسان به زمین بازمی‌گردد. بدین‌سان، عملیات روانی در ساحتی فرازمانی و با سرپیچی ابلیس از دستور خداوند آغاز می‌شود و در سیر تدریجی تاریخی به‌ویژه در اعصار انبیاء عظام و ائمه معصومین (ع) ادامه می‌یابد. (طائب، ۱۳۹۲: ۱)

جنگ روانی در صدر اسلام ابتدا از سوی دشمنان پیامبر (ص) و قرآن در ابعاد گوناگون و متنوعی به‌ویژه در طول سیزده سال حضور آن حضرت در مکه و در پوشش تهاجمی همه‌جانبه و گسترده برای نفی دعوت پیامبر اسلام و خاموش کردن ندای حق‌طلبی و عدالت‌خواهی او به کار گرفته شد که در قرآن از آن با عناوینی چون کید و مکر و ... و به‌ویژه مکر که در اصل تلاشی است برای تغییر نگرش و رفتار افراد با به‌کارگیری ابزارهای زبانی، خبری، اطلاعاتی و ... یاد شده است. عملیات روانی مشرکان بسیار گسترده و شامل یاوه پراکنی (لغو)، اتهام و تهمت‌های گوناگون، طعنه‌زنی، جایگزین سازی، نمایش خوی استکباری، منزوی‌سازی اجتماعی، راهبرد استهزاء، القای ترس و تهدید، اعمال روش‌های خشونت‌بار، تطمیع و اغواء و ... بوده است.^۱

در مکتب اسلام، اگرچه به‌کارگیری عملیات روانی در جهاد علیه دشمن مجاز شمرده شده است، اما چارچوب خاصی را می‌طلبد، به‌عبارت‌دیگر مقید است و نه مطلق و این امر تا جایی مجاز شمرده شده است که به اصول و ارزش‌ها و کرامت‌های انسانی لطمه‌ای وارد نسازد. اگر از نظر جهان غرب بر اساس تعالیم «ماکیاولی» هدف، وسیله را توجیه می‌کند، در اسلام چنین روشی پذیرفته نیست. چنانچه پیامبر اسلام (ص) در جنگ طائف جهت ایجاد جنگ روانی و درنهایت تسلیم خصم، به قطع اشجار اقدام ننمود و تنها وانمود کرد که چنین می‌کند. (سبحانی، ۱۳۹۳: ۳۶۲) هدف غایی جنگ روانی تسلیم طرف مقابل است. منتهی تاکتیک‌های وصول به تسلیم خصم متعدد است. در صدر اسلام دشمنان از شیوه‌ها و روش‌های مختلف عملیات روانی همچون اقناع و تسلیم، تفرقه، فریب دشمن، ایجاد تردید و شبهه در پیروزی و حقانیت طرف مقابل، تحریک عواطف و احساسات، تقویت نیروی خودی

^۱ بازبایی در مورخه <http://serajnet.org/post/detail/Fa.aspx۹۴/۹/۲۴>

و ایجاد رعب و ترس در قلب دشمن برای نیل به پیروزی استفاده می نمودند. در قرآن کریم آیات زیادی وجود دارد، که تلاش دارد روحیه رزمندگان اسلام را در صحنه نبرد بالا ببرد. آیه شریفه «و ما محمد الا رسول قد خلت من قبله الرسل افان مات او قتل انقلبتم علی اعقابکم» جز این نیست که محمد پیامبری است که پیش از او پیامبرانی دیگر بوده اند، آیا اگر بمیرد یا کشته شود، شما به آیین پیشین خود بازمی گردید؟ (قرآن کریم، آل عمران: ۱۴۴) و یا آیه شریفه «ان تکونوا تالمون فانهم یالمون کماتالمون و ترجون من الله ما لایرجون و کان الله علیماً حکیماً» اگر شما رنجی می بینید، آنان نیز چون شما آزار می بینند، ولی شما از خدا چیزی را امید دارید که آنان امید ندارند و خدا دانا و حکیم است. (قرآن کریم، نساء: آیه ۱۰۴)

سیره پیامبر (ص) و امیرالمؤمنین (ع) و به طور کلی حکم فقهی که بازتابی از رفتار و سنت معصومین می باشد، بر این امر استوار است که خصوصاً در جنگ های ابتدایی در برخورد با افرادی که با ندای اسلام آشنایی ندارند نخست باید آنان را به سوی آیین رهایی بخش اسلام دعوت کرد. استراتژی دعوت از طرفی گویای حقانیت پیام اسلام می باشد که از نتایج آن تقویت روحی رزمندگان اسلام است که با اعتقاد و ایمان راسخ تری به نبرد بپردازند و از طرف دیگر گویای آن است که طرف مقابل را قدری به تأمل و تفکر وادارد و غبارهایی را که بر فطرت او نشسته، بزداید. چه بسا در صحنه نبرد و جایی که بایستی جان را بر کف اخلاص گذاشت و فدا کرد، این غبارها بر طرف شده و به خود آیند. (نوروزی، ۱۳۸۸: ۶) روش های عملیات روانی استفاده شده در اسلام

الف) از بین بردن جهل و ناآگاهی از طریق واداشتن افراد و مخاطبین به تفکر و آگاه کردن که از اهداف عملیات روانی نیز محسوب می شود.

ب) حیا و یادآوری باورها و حقایق فطری تا از طریق آن غفلت و فراموشی از بین برود.
پ) منکوب کردن دشمن در عملیات متعدد و گسترده روانی خود علیه قرآن و پیامبر (ص). ویژگی بلاغ و ابلاغ به عنوان وظایف پیامبر (ص) و خصوصیت قرآن مبین آن است که بیش از آنکه بر متکلم مورد نظر تأکید داشته باشد مخاطب مورد توجه است، بنابراین متن قرآن متنی مخاطب محور است. (ابوزید: ۱۳۸۱؛ ۱۲۰) قرآن کریم می فرماید: «فمن اعتدی علیکم فاعتدوا علیه بمثل ما اعتدی علیکم و اتقوا الله و اعلموا ان الله مع المتقین، پس هر آن کس بر شما جور و تجاوز نماید، پس با او مقاومت نمایید به گونه ای که بر شما تجاوز کرده است و

تقوای الهی را پیشه خودسازید و بدانید که خداوند یکتا، بدون تردید با متقین است.» (قرآن کریم، بقره: آیه ۱۹۴) مشرکان و کفار عرب در برابر دعوت پیامبر (ص) و قرآن و برای معارضه با آن وارد یک عملیات روانی مستمر، گسترده و همه‌جانبه شدند و از انواع روش‌ها و ابزارهای روانی چون تهدید، تطمیع، تهمت، افترا و نظایر آن بهره گرفتند تا اینکه شاید بتوانند در برابر موج پیش‌رونده ایمان به قرآن و پیامبر (ص) ایستادگی کنند؛ در مقابل قرآن با استفاده از شیوه متناسب و فرهنگی به مقابله برخاست. در این مقابله و رزم بی‌امان قرآن بر اعجاز لفظی، بیانی، ادبی و بلاغی خود تکیه کرد و سعی کرد بی‌نظیری خود را نه تنها به رخ عرب جاهلی بلکه به رخ تمام مدعیان و معارضان بکشاند^۲. (جمشیدی، ۱۳۸۳: ۱۷) و یا «و ان عاقبتهم فعاقبوا بمثل ما عوقبتم به و اگر شمارا دچار سختی و عقوبت ساختند، پس شما نیز به قدر آن در مقابل انتقام‌گیرید» (قرآن کریم، نحل: آیه ۱۹۴) از همین روی قرآن کریم، کلام و وحی پروردگار عالم، در مقابله با عملیات روانی گسترده و همه‌جانبه مشرکان در برابر اسلام، قرآن و پیامبر (ص) که بسیار گسترده و فراگیر چون یاهو پراکنی، اتهامات گوناگون، طعنه زدن، نمایش خوی استکباری، منزوی کردن، استهزاء و تمسخر، القای ترس، تهدید و خشونت بود به یکی از مؤثرترین سلاح‌ها و روش‌های جنگ روانی مبادرت کرده است که ما آن را «اعجاز ادبی قرآن» می‌نامیم. (همان: ۱۲)

تحلیل هرمنوتیک هدف تحقیق

دیدگاه اسلام بر اساس فلسفه «جهاد فی سبیل الله» مبتنی است و عبارت است از یک فلسفه کامل که شخصیت مجاهد، نفس، وجدان، رفتار اجتماعی و گرایشان مثبت روحی که ذاتاً او را تشویق می‌کند که در راه حق و اعتلای کلمه دلاوری و جان‌فشانی را بررسی می‌نماید. (رضایی، ۱۳۸۸: ۳۱)

جدول ۱ محورهای عملیات روانی در عصر نبوت

مهم‌ترین محورهای عملیات روانی بکار رفته در عصر نبوت پیامبر اسلام (ص)			
مؤلفه	غزوه احد	غزوه بدر	غزوه خندق
انتشار شایعه	✓	✓	✓
استفاده از اشعار	✓	✓	✓
تظاهر به قوی بودن	✓	✓	✓
پایبندی به مقدسات خود و حمله به مقدسات طرف مقابل	✓	✓	✓

انتشار شایعه

قرآن کریم می‌فرماید: «دل کافران را بیمناک و هراسان کنیم، زیرا که چیزی را برای خدا شریک قرار دادند که اصلاً بر آن حقیقتی و دلیلی نبود و منزلگاه آن‌ها آتش دوزخ است.» (قرآن مجید، آل عمران: آیه ۱۵۱)

در زبان قرآن، واژه‌هایی که به‌نوعی می‌توانند مفهوم شایعه (اخباری که صحت و سقم آن به تأیید نرسیده است) را افاده کند، به چشم می‌خورد. «خرص»، «تقول» و «اختلاق» از این نمونه‌ها هستند. «خرص»، گفتاری است بر اساس ظن و تخمین ساخته و پرداخته شود، خواه با واقعیت مطابق باشد یا خیر. (فراهانی، ۱۳۸۹: ۳)

قرآن کریم می‌فرماید: «آنچه می‌گویند از روی نادانی است و جز از روی خرص سخن نمی‌گویند.» (قرآن کریم، زخرف: آیه ۲۰) در آیه دیگری می‌فرماید: «هرگ بر خراصون؛ آنان که به غفلت در جهل فرومانده‌اند.» (قرآن کریم، ذاریات: آیات ۱۰-۱۱) از این آیات برمی‌آید که عنصر اساسی خرص، ظن و گمان و زمینه مشوب به ناآگاهی است و خرص لزوماً خلاف واقع نیست، از این‌رو، تفسیر خرص به «کذب» درست به نظر می‌رسد. در جهاد، انتشار شایعه مهم‌ترین حربه تبلیغاتی علیه دشمن می‌باشد. از این‌رو دست‌اندرکاران همواره به نیروهای خود متذکر می‌شوند که اخبار را فقط از کانال‌های خاصی بپذیرند. در برخورد‌های نظامی صدر اسلام نیز این وسیله در خدمت فعالیت تبلیغاتی علیه حریف به شمار می‌رفته است. از جمله شایعات مهم کفار علیه مسلمین در جنگ «احد» شایعه شهادت پیامبر اسلام (ص) بود که تأثیر منفی در روحیه سربازان اسلام داشته است و یا شایعه انعقاد صلح بین حضرت امام حسن مجتبی (ع) و معاویه توسط سربازان معاویه که باعث تضعیف روحیه مسلمانان گردید و آنان را وادار نمود تا عملاً به صلح تن دردهند. در جبهه اسلام نیز تلاش‌های تبلیغی «نعیم ابن مسعود» تازه‌مسلمانی که نقش مهمی در پیروزی مسلمین در جنگ خندق ایفا کرد را می‌توان ذکر کرد. (نوروزی، ۱۳۸۸: ۱۰) شایعه درجایی ایجاد می‌شود که خبر نباشد و یا خبر از منابع موثق منتشر نگردد. (ولی‌وند زمانی و نیازی، ۱۳۹۱: ۸۸) شایعه ضریب خود را مدیون دو نکته می‌داند: اول ابهام در موضوع و دوم اهمیت موضوع. (همان)

بسیاری از شایعات بی‌هدف ساخته و پخش می‌گردد؛ اما شماری از شایعات هدف‌دار است. تضعیف روحیه دشمن، بالا بردن روحیه نیروهای خودی، سنجش واکنش دشمن، برآورد

واکنش نیروهای خودی، حذف رقیب اقتصادی، سیاسی و انتخاباتی، بیان واقعیات، ایجاد تفرقه و دوگانگی در صف دشمن، ترور شخصیت افراد، کسب اطلاعات درست، وادار کردن مردم به شورش و قیام، اعلام فساد مسئولین و مدیران... در شمار اهداف شایعات قرار دارد.

(بهرامی، ۱۳۸۳: ۸)

شایعات تأثیر فراوانی در روحیه ملی هر جامعه‌ای دارد و در هنگام جنگ به دلیل زیان‌های بزرگی که بر جبهه داخلی وارد می‌آورند، اهمیت بیش‌تری می‌یابند.

پخش شایعات گاه چنان مؤثر می‌افتد که به فروپاشی کامل نیروهای مقابل می‌انجامد تا جایی که حتی حاضر می‌شوند به‌عنوان ستون پنجم دشمن عمل کرده، نظام ارتش را مختل سازند. این اقدامات می‌تواند سیر تحول جنگ را به‌کلی دگرگون سازد. معاویه پس از رویارویی نظامی با سپاه امام حسن علیه‌السلام این سیاست را اتخاذ کرد. او با سران سپاه امام علی مکاتبه کرد و آنان را تطمیع نمود. به آنان نوشت: حسن بن علی با من صلح می‌کند. او به عوامل جنگ روانی نیز دستور داد تا این شایعه را در همه‌جا پخش کنند. چون نیروهای امام حسن (ع) به فرماندهی عبیدالله بن عباس در منطقه مسکن و در برابر سپاه معاویه قرار گرفتند، معاویه شبانه به عبیدالله پیام فرستاد و گفت: "حسن با من درباره صلح مراسله کرده و اختیار به من سپرده است". بدین گونه، او را تطمیع کرد و به‌جانب خود متمایل ساخت. پس از عبیدالله، قیس بن سعد زمام فرماندهی را به دست گرفت و آنان را به صبر و ثبات فراخواند. در این هنگام، بسر بن ارطاة از سوی معاویه به‌سوی لشکر امام آمد و گفت: وای بر شما! این فرمانده شماست که دست بیعت به ما داده و امام شما، حسن نیز با ما صلح کرده است. پس برای چه خود را به کشتن می‌دهید؟ سرانجام، چنان نیروهای امام حسن (ع) تضعیف شدند که بعضی از سران سپاه فرار کرده، به معاویه پیوستند و حتی گروهی اعلام آمادگی کردند امام مجتبی علیه‌السلام را دربند تحویل معاویه دهند و در چنین موقعیت بحرانی، امام حسن مجتبی (ع) مجبور شدند از در صلح درآیند. قرآن کریم تجزیه و تحلیل اخبار و گزارش‌های واصله از سوی منابع غیر متعهد را یک اصل لازم‌الاجرا دانسته، پیش از حصول اطمینان از صحت و سقم گزارش، از دست زدن به هرگونه اقدام، موضع‌گیری و تلاش نهی نموده است. از این اصل در قرآن کریم با واژه «تبین» و یک روایت «ثبث» تعبیر شده است: «ای کسانی که ایمان آورده‌اید، اگر فاسقی برایتان خبری آورد، تحقیق کنید تا مبدا از روی نادانی به مردمی آسیب برسانید، آنگاه از کاری که کرده‌اید، پشیمان شوید.» (قرآن کریم، حجرات: آیه ۶)

استفاده از اشعار رزمی

خدای متعال در قرآن می‌فرماید «من يعظم شعائر الله فانها من تقوى القلوب؛ یعنی هر کس شعائر [شعارهای] الهی را بزرگ شمارد و بزرگ دارد، این کار نشانه‌ی تقوای دل‌هاست.» (قرآن مجید، حج: آیه ۳۲) در این ایام (پیدایش اسلام در عربستان) به‌ویژه از زمانی که رسول خدا به مبارزه با نظام الحادی حاکم بر حجاز پرداختند، بزرگان قریش و دیگر دشمنان آن حضرت که تعلیمات وی را در جهت از بین بردن منافع خود می‌دیدند با انواع و اقسام روش‌ها از جمله: تمسخر، استهزا و ایجاد ترس و وحشت با دادن شکنجه و آزار مردم، علیه پیامبر به جنگ روانی متوسل شدند. (ولی‌وند زمانی و نیازی، ۱۳۹۱: ۹۶) مسلمانان شعار را به این منظور به کار می‌بردند که هنگام برخورد با دشمن در تاریکی یکدیگر را شناسایی کنند. از شعار برای تقویت اراده و ایجاد شجاعت در افراد خودی و ترساندن دشمن و ایجاد رعب در دل دشمنان استفاده می‌شد. (همان) رجزخوانی و انتخاب اسامی رمز و شعارهای رزمی از عوامل عمده تقویت روحیه خودی و تضعیف روحیه دشمن می‌باشد. شعار از دید اسلامی سخنی است که به‌وسیله آن افراد جبهه خودی شناخته‌شده و علامت و رمزی در آن نهفته است. (نوروزی، ۱۳۸۸: ۱۲) در اصطلاح، می‌توان رجز را بر شعرهای حماسی‌ای اطلاق کرد که جنگاوران در میدان‌های نبرد می‌خوانده‌اند. معمولاً رجز ابیاتی کوتاه داشته و به‌صورت ارتجالی و بالبداهه در میدان کارزار سروده می‌شده است. از این‌رو، گاه خطاهای ادبی و دستوری هم در آن راه‌یافته است. (محدثی، ۱۳۷۶: ۱۸۴)

تظاهر به قوی بودن (سست کردن اطمینان دشمن در کسب پیروزی)

آیه شریفه: «واعدوا لهم ما ستمتعتم من قوه و شما ای مؤمنان در مقام مبارزه با آن‌ها خود را مهیا کنید» (قرآن کریم، سوره انفال: آیه ۶۰) چراغ هدایت خوبی برای افزایش توان و قدرت در مقابل دشمنان و تظاهر به قوی بودن است. (نباتی، ۱۳۹۱: ۱۷) یکی از نمونه‌های معروف تظاهر سپاه اسلام به قدرت در جنگ‌های صدر اسلام هنگام فتح مکه بود که مسلمانان با روشن کردن آتش در اطراف مکه در دل دشمن ترس و اضطراب شدیدی به وجود آوردند. رسول اکرم (ص) پس از آنکه به‌طور ناگهانی شهر مکه را محاصره نمود، برای نمایش قدرت سپاهیان اسلام و ارباب و زمین‌گیر کردن دشمن (قریش) اقدام به مانور نظامی و قدرت‌نمایی کرد. آن حضرت برای در هم شکستن روحیه دشمن، دستور داد

شبانگاه دورتادور مکه آتش برافروزند. آتش همچون حلقه‌ای شهر را احاطه کرده بود و مردم مکه یک‌باره خود را در محاصره کامل دیدند. روحیه مردم به شدت ضعیف شده بود تا آنجا که ابوسفیان و حکیم بن حزام برای تسلیم شدن و در امان ماندن خود را به عباس بن عبدالمطلب رسانیده و از او تقاضا کردند که پیامبر (ص) بخواهد که ایشان را امان دهد.^۱ در یکی دیگر از جنگ‌ها به علت قلت سپاه اسلام، فرمانده سپاه تصمیم می‌گیرد تا با یک خدعه جنگی شب‌هنگام تعداد زیادی از سربازان خود را از نقطه دور به حرکت وادارد و با ندای بلند «الله‌اکبر» به دشمن بفرماند که نیروی کمکی می‌آید؛ و همین امر باعث عقب‌نشینی دشمن می‌گردد. (نوروزی، ۱۳۸۸: ۱۳)

پایبندی به مقدسات خود و حمله به مقدسات طرف مقابل

قرآن کریم می‌فرماید: «لئن بسطت الی یدک لتقتلنی ما انا بباسط یدی الیک لاقتلک انی اخاف الله رب العالمین» اگر دست خود را به سوی من دراز کنی تا مرا بکشی، من دستم را به سوی تو دراز نمی‌کنم تا تو را بکشم، چراکه من از خداوند، پروردگار جهانیان می‌ترسم (قرآن مجید، مائده: آیه ۲۸) این نخستین عملیات روانی و مقابله با آن روی زمین و بین انسان‌ها است. گو اینکه پیشینه عملیات روانی درباره بشر با نگاهی دیگر، به پیش از این تاریخ بازمی‌گردد و آن «عملیات روانی شیطان علیه آدم» می‌باشد. این جریان پیش از هبوط او به زمین و در آنجا که نام «بهشت» یا باغ را داشت روی داد. (طائب، ۱۳۹۲: ۲)

در جنگ صفین وقتی معاویه در آستانه شکست کامل قرار گرفت، با کمک عمروعاص بهترین وسیله برای فائق آمدن بر جو موجود را در سرنیزه کردن قرآن دانستند با اینکه در واقع اعتقادی بدان نداشتند؛ و همین مسئله که در واقع مقدسات طرف مقابل را مستمسک قرار داده بودند، موجب پیدایش تفرقه در سپاه امام علی (ع) و در نهایت تن دادن به حکمیت توسط آن حضرت شد. در جنگ جمل نیز عایشه تلاش دارد از جملات و ادعیه‌ای که پیامبر اسلام (ص) در جنگ‌ها از آن‌ها استفاده می‌نمودند، جهت تقویت سپاه خود بهره گیرد. البته اگر سپاه متشکل از افرادی آگاه باشد این شیوه نه تنها موجب تزلزل نمی‌گردد بلکه باعث وحدت و انسجام آنان می‌شود. امام حسین (ع) نیز برای تقویت روحی اصحاب خود و تضعیف روحیه طرف مقابل به کلمات پیامبر اسلام (ص) و رساندن نسبت خود به حضرت محمد (ص) و حضرت زهرا (س) تمسک می‌کند و یزید و معاویه را محکوم

^۱. تاریخ بازیابی در مورخه ۱۳۹۴/۹/۱۹ <http://www.youcabed.com/post-۴.aspx>

نموده، سنت‌های جاهلی و آنچه در سیره خلیفه غیر حق در جامعه متداول گشته را رد می‌کند. (نوروزی، ۱۳۸۸: ۱۴)

یافته‌های تحقیق

علاوه بر آگاهی از نقاط ضعف و قوت دشمن یا امور دفاعی جزئی که آمادگی دفاعی نام دارد، لازم است مسلمانان و امت اسلامی به مبانی عملیات روانی آشنا و با به‌کارگیری شیوه نوین هرگونه تحرک را از دشمن سلب کنند. تحقق این هدف جز به آشنایی با ابزارهای عصری ممکن نیست. از این رو گفته شده است که باید فرزند زمان خویش بود و کسی که به زمانه خود آگاه است و ابزارهای آن را می‌شناسد هرگز دچار تردید نمی‌شود در عمل درمانده نخواهد شد.

در آیات قرآن با تأکید بر مبانی عملیات روانی این مسئله نمایانده می‌شود که انسان‌ها به‌طور طبیعی گرایش به روحیه تجاوزگری دارند و برای خاموش کردن و از میان بردن بسترهای مناسب آن باید همه امکانات پیشرفته و سلاح‌های بازدارنده فراهم آید. در حقیقت قرآن بیان می‌دارد که آمادگی نظامی مسلمانان نه برای تهاجم و تجاوز بلکه برای دفاع از منافع امت است به گونه‌ای که رویارو نشدن دشمنان با چنین مسلمانان آماده‌ای به نفع دشمنان خواهد بود. با توجه به موارد ذکر شده بالا و استفاده از مبانی نظری در خصوص شاخص‌های انتخاب‌شده موارد ذیل بیان می‌گردد.

الف - تبیین راه و روش صحیح انجام عملیات روانی در ابعاد انتشار شایعه

از خطرناک‌ترین سلاح‌های عملیات روانی، شایعه است. در تاریخ اسلام، شایعات جهت اهدافی کاملاً متمایز مورد بهره‌برداری قرار گرفته است. بخش عمده‌ای از شایعات بر بستر ابهامات می‌نشینند. اگر نهادها و گروه‌های اجتماعی همچون مؤسسات، شرکت‌ها و نیز افراد و کلیه کسانی که شایعات درباره آن‌ها رواج می‌یابد، ابهام‌زدایی پیشه کنند، به‌موقع و سریع اطلاع‌رسانی داشته باشند، مردم را با فقر اطلاعات درباره نوع فعالیت، ابزار و سازوکار و... روبرو نسازند و فعالیت‌های خود را در هاله‌ای از ابهام قرار ندهند، بخش عمده‌ای از شایعات شکل نمی‌گیرد و یا به‌سرعت در میان مردم پخش نمی‌شود. تحریف واقعیات نیز یکی از روش‌هایی است که دشمن در آن سعی می‌کند اذهان عمومی را از حقایق و واقعیت‌ها منحرف کرده، باعث شود تا مسائل، طور دیگری جلوه‌گر شوند و به عبارتی، آن‌ها باعث

می‌شوند تا مردم از پیام‌ها و جریانات به‌گونه‌ای برداشت نمایند که آن‌ها می‌خواهند و این نکته مهمی است که روش‌های دیگر، اغلب برای همین هدف به‌کاربرده می‌شوند. وظیفه شنونده شایعه در مورد بررسی صحت و ثقم آن است که گوینده خبر باید دلیل روشن و شهود داشته باشد وگرنه وی را باید به‌عنوان دروغ‌گوی شایعه‌پرداز قلمداد کند. در جهاد، انتشار شایعه مهم‌ترین حربه تبلیغاتی علیه دشمن می‌باشد. از این رو دست‌اندرکاران همواره به نیروهای خود متذکر می‌شوند که اخبار را فقط از کانال‌های خاصی بپذیرند و به شایعات توجه ننموده چراکه انتشار شایعه مهم‌ترین حربه تبلیغاتی دشمن نیز هست. برای اینکه مسلمین در مقابل جنگ روانی دشمنان اسلام بیمه شوند باید نکات زیر را مورد توجه قرار داد:

الف) توجه مستمر به زمینه‌های فرهنگی، اجتماعی

شیوه‌های جنگ روانی در زمینه نامناسب، استمرار و توفیق پیدا نمی‌کند. زمینه‌های فرهنگی، اجتماعی ضامن امنیت جامعه است و در صورتی که اعتقادات دینی مورد نظر را به جامعه آموزش ندهیم یا این که حرف و عمل ما باهم متفاوت باشد ضربه‌ای جدی به جامعه وارد می‌شود.

ب) تأکید بر همبستگی و هماهنگی

دین اسلام بر وحدت و همبستگی مسلمانان تأکید ویژه دارد و از آن به‌عنوان یک استراتژی یاد می‌کند. اگر این هماهنگی در جامعه ضربه ببیند، باعث ناآرامی و هرج‌ومرج خواهد شد. آیات قرآن بر این موضوع دلالت دارد.

«خدا آن مؤمنان را که در راه او در صف جهاد با کافران، مانند بنیان و سدی آهنین، همدست و پایدارند بسیار دوست می‌دارد.» (قرآن کریم، صف: آیه ۴) و یا «به حقیقت مؤمنان همه برادر یکدیگرند پس همیشه بین برادران ایمانی خود صلح دهید و خداترس و پرهیزکار باشید، باشد که مورد لطف و رحمت الهی گردید.» (قرآن کریم، حجرات: آیه ۱۰)

پ) آمادگی و بسیج نیروها

آمادگی ممکن است به شکل آمادگی نظامی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی باشد، بنابراین در زمینه‌های نظامی، آمادگی کامل لازم است.

«و شما (ای مؤمنان) در مقام مبارزه با آن کافران خود را مهیا کنید و تا آن حد که بتوانید از آذوقه و تسلیحات و آلات جنگی و اسبان سواری زین کرده برای تهدید و تخویف دشمنان خدا و دشمنان خودتان فراهم سازید و نیز برای قوم دیگری که شما بر (دشمنی)

آنان مطلع نیستید (مراد منافقان هستند که ظاهراً مسلم و باطناً کافر محض‌اند) و خدا بر آن‌ها آگاه است؛ و آنچه در راه خدا صرف می‌کنید خدا تمام و کامل به شما عوض خواهد داد و هرگز به شما ستم نخواهد شد.» (قرآن کریم، انفال: آیه ۶۰)

ت) آگاهی دادن به مردم

عموم مردم باید با ترفندهای تبلیغی و روانی دشمن آشنا و از آن آگاه باشند تا به آسانی فریب نخورند. اگر شایعات، ابزارها و اهداف آن برای مردم تبیین شود، دیگر مؤثر نخواهد بود. به همین دلیل شفاف‌سازی هدف نهایی ایمان و کفر (قرآن کریم، صف، آیات ۴-۵)، غلو نکردن در دین (قرآن کریم، نساء: آیه ۱۷۱) تذکر به این نکته که همیشه باید مواظب شیطان باشیم و بدانیم که او دشمن آشکار انسان است (قرآن کریم، یوسف، آیه ۵) از جمله مواردی است که باعث پیشگیری و مقاوم‌سازی مردم در مقابل جنگ روانی دشمن می‌شود. شایعات منتشرشده در سه جنگ احد، بدر و خندق نمونه‌هایی است که باهدف از بین بردن میل جنگ‌جویی و تحمیل اراده مشرکین به مسلمانان در صدر اسلام صورت گرفته است. در جنگ احد قبل از حرکت سپاه سلام، با سوءاستفاده از کمبود اطلاعات مسلمانان نسبت به انتشار شایعه عدم احتمال وقوع جنگ، باعث سستی تعدادی از مسلمانان در همراهی سپاه اسلام شدند؛ و در حین درگیری، انتشار شایعه کشته شدن پیامبر اسلام و فراقنی کفار از عوامل تنزل روحیه و القای یاس و ناامیدی در سپاه اسلام بوده است. همچنین در جنگ خندق و بدر نیز هر دو طرف از انتشار شایعات جهت فراقنی، فریب و القای یاس و ناامیدی بهره‌جسته‌اند. علاوه بر جنگ‌های صدر اسلام در جنگ‌های معاصر نیز از این مؤلفه به‌عنوان ابزاری کارآمد استفاده می‌گردد. در دو جنگ خلیج فارس (امریکا و متحدانش علیه عراق) هر دو طرف از مؤلفه انتشار شایعات استفاده نموده‌اند، هرچند امریکا و متحدانش با توجه به در اختیار داشتن ابزار مناسب‌تر نسبت به عراق به‌طور گسترده و کارآمدتری از این مؤلفه در از بین بردن میل جنگ‌جویی و تحمیل اراده به سربازان عراقی و نهایتاً کسب پیروزی بهره برده است.

جدول ۲ انتشار شایعه در تحلیل عملیات روانی جنگهای معاصر و جنگهای عصر نبوت

عملیات روانی						
جنگ‌های معاصر		جنگ‌های عصر نبوت پیامبر اسلام (ص)			شاخص	مؤلفه
جنگ عراق و سوریه علیه داعش	جنگ دوم خلیج فارس	غزوه خندق	غزوه بدر	غزوه احد		
تبلیغات و پخش شایعات در دنیای مجازی (اینترنت)	آغاز پخش رادیویی اخبار جنگ توسط امریکا در عراق	انتشار شایعه تفرقه در سپاه کفار توسط مسلمانان	انتشار شایعه منافقان در خصوص اینکه مسلمانان فریب دین را خورده‌اند	انتشار شایعه عدم احتمال وقوع جنگ احد	بازدارندگی	انتشار شایعه
انتشار کشته شدن فرماندهان کلیدی ارتش عراق و یا سوریه	انتشار خبر کذب فرار فرماندهان ارشد عراق	شایعه پوچ بودن و فریبده بودن رسالت پیامبر	شایعه گرویدن تعدادی از مسلمانان به کفار	انتشار شایعه کشته شدن پیامبر	فریب	

ب- عملیات روانی با استفاده از اشعار رزمی

در کمتر جنگ و نبردی است که در آن طرفین جنگ، از جنگ روانی استفاده نکرده باشند. در جهاد رجزخوانی و شعارهای رزمی از عوامل عمده تقویت روحیه خودی و تضعیف روحیه دشمن می‌باشد. ابزارهای عملیات روانی در زمان پیامبر (ص) متناسب با امکانات و وسایل متعارف آن روز بوده است و بدیهی است که اهداف متعددی را تعقیب می‌کرده که درنهایت تسلیم طرف مقابل، مدنظر بوده است.

مسلمانان هنگام برخورد با نیروهای دشمن شعارهایی کوبنده و مخصوص به خود داشتند که هم موجب شناخت خودی از غیرخودی بود و هم موجب تضعیف روحیه دشمنان می‌گردید. مسلمانان شعار را به این منظور به کار می‌بردند که هنگام برخورد با دشمن در تاریکی یکدیگر را شناسایی کنند. از شعار برای تقویت اراده و ایجاد شجاعت در افراد خودی و ترساندن دشمن و ایجاد رعب در دل دشمنان استفاده می‌شد. شعارها از نوشته‌ها و تصاویر معمولی دیگر متفاوت‌اند. غالباً به دلیل ساختار ساده خود امکان انتقال جزئیات و مفاهیم زیادی را ندارند. به همین خاطر شعار به مخاطب خاصی اشاره نمی‌کند و بیشتر برای اعلان یک هدف مشخص به عموم مخاطبان بکار می‌رود. امروزه نیز که با بمباران اطلاعات

رسانه‌های گوناگون و بی‌شمار مواجه هستیم شعارها جذابیت خاصی پیدا نموده‌اند. شعارها هسته مرکزی برنامه‌های تبلیغاتی را تشکیل می‌دهند و می‌توان آن‌ها را در دو طبقه عمده دسته‌بندی نمود: شعار سیاسی که معمولاً آرمان یا هدفی را اظهار می‌نماید یا بیان چکیده‌ای از یک مسلک یا عقیده است؛ که مورد بحث ما در این تحقیق می‌باشد و شعار تبلیغاتی که غالباً به‌عنوان یک «معرف به یادآورنده» استفاده می‌شود؛ و مورد بحث ما نیست. کمتر جنگی در تاریخ اسلام به وقوع پیوسته که از شعر در آن به‌عنوان ابزاری برای تضعیف روحیه حریف استفاده نشده باشد، یاران امام حسین علیه‌السلام پس از معرفی خود ضمن شعری، جهان بینی و هدف خود را معرفی می‌کردند تا بدین‌وسیله حقانیت خویش را ثابت کنند. در جریان جنگ احد مسلمانان اشعار کفار را با شعر پاسخ می‌دادند و بدین‌وسیله منطبق قوی و عالی خود را تبیین می‌کردند. در جریان جنگ جمل «حکیم بن مناف» با خواندن اشعاری روح تازه‌ای در کالبد یاران امام علی علیه‌السلام می‌دمید. از این رو سرودن شعر در میدان کارزار تأثیر مهمی برجای می‌گذارد. لذا سرودن و خواندن اشعار حماسی نقش مهم و بسزایی در شناخت و بالا بردن روحیه نیروهای خودی دارد. این شیوه در دفاع مقدس نیز با موسیقی و شعائر حماسی روحیه و هنر رزم رزمندگان ایران را مضاعف می‌کرد. استفاده از اشعار رزمی و رجزخوانی یکی از مؤلفه‌های عملیات روانی در جنگ‌های صدر اسلام خصوصاً در سه جنگ احد، خندق و بدر بوده است که با ایجاد هیجان‌ات احساسی و باهدف افزایش روحیه جنگ‌آوری در نیروهای خودی و تضعیف روحیه طرف مقابل شکل می‌گرفته است. رجزخوانی عمرو بن عبدود بعد از عبور از خندق در جنگ خندق موجب رعب و وحشت و نوامیدی مسلمانان شد هر چند کشته شدن وی به دست امام علی (ص) خاتمه این رجزخوانی بود. در جنگ‌های معاصر نیز هنوز استفاده از این روش با ابزار پیشرفته‌تر متداول است بطوریکه در هر دو جنگ خلیج فارس، هر دو طرف با استفاده از اشعار رزمی و تبلیغات گسترده به بزرگ‌نمایی و ایجاد رعب و وحشت و القای حس شکست‌ناپذیری باهدف تحمیل اراده به‌طرف مقابل اقدام نموده و این روش نقش بسزایی در عدم مقاومت نیروهای عراق در مقابل نیروهای اعتلاف داشت.

جدول ۳): استفاده از اشعار رزمی در تحلیل عملیات روانی جنگهای معاصر و جنگهای عصر نبوت

عملیات روانی						
جنگهای معاصر		جنگهای عصر نبوت پیامبر اسلام (ص)			شاخص	مؤلفه
جنگ عراق و سوریه علیه داعش	جنگ دوم خلیج فارس	غزوه خندق	غزوه بدر	غزوه احد		
پخش سرودهای حماسی دینی توسط دو طرف	پخش سرودهای حماسی از رادیو و تلویزیون توسط دو طرف	رجزخوانی عمرو بن عبدود	استفاده از خوانندگان در خواندن اشعار رزمی	استفاده از ابزار موسیقی در میدان جنگ	بالا بردن روحیه	استفاده از اشعار رزمی
پخش کلیپهای سرودهای حماسی و بزرگ جلوه دادن داعش	بی ماند و بی رقیب نشان دادن نیروها در سرودهای حماسی توسط دو طرف	شکست ناپذیر جلوه دادن عبدود در رجزخوانی	مقتدر جلوه دادن سپاهیان در اشعار	بزرگ و جنگ آور جلوه دادن سپاهیان خودی در اشعار	بزرگ نمایی	

خداوند در قرآن بیان می‌کند که دشمنان اسلام و پیامبران، در طول تاریخ با نمایشی از بزرگی و قدرت لشکریان خود بر آن بودند تا دل‌های مؤمنان را بلرزانند و ایشان را بترسانند تا از همراهی با پیامبران خودداری کنند. از نظر قرآن حتی اگر ارتش اسلام متحمل شکست و یا ضربات سخت شده و ناچار به ترک مواضع و عقب‌نشینی گردیده است، می‌بایست به سرعت آرایش نظامی خود را بازیابد و با نمایشی از قدرت، ترس و رعب در دل دشمنان اندازد و اجازه پیشروی و تعارضات بیشتر ندهد.

یکی از شیوه‌های عملیات روانی، مایوس ساختن است. اگر جامعه‌ای که همه توان خود را برای رسیدن به هدفی، گردآورده و تصمیم به انجام اراده‌ای ملی دارد، با سیاه‌نمایی و ناامید گشتن از دستیابی به اهداف روبه‌رو شود، ابتدا ناباوری و سپس باور به ناتوانی در انجام کار در میان آحاد آن جامعه پدید می‌آید. یأس از دستیابی به اهداف، چنان اضطراب و پریشانی در میان مردم پدید می‌آورد که کسی انگیزه‌ای برای تلاش و حرکت به سوی اهداف پیدا نمی‌کند. این ناامیدی از طریق بزرگ کردن کاستی‌ها، کوچک جلوه دادن موفقیت‌های مقطعی، شتاب‌زدگی، ترویج سؤالات بی‌فایده، ارتقای مطالبات عموم بیش از حد مورد انتظار، تردید در آرمان‌ها، ایجاد اختلاف در بین مدیران و بزرگ نشان دادن رقیب یا دشمن پدید می‌آید.

در جامعه نوح (ع) سران کفر روحیه ناامیدی را رواج دادند و گفتند: «قالوا یا نوح قد جادلتنا فأكثرت جدالنا فاتنا بما تعدنا ان كنت من الصادقين؛ گفتند: مجادله می‌کنی، پس زیاده‌روی هم کردی. اکنون آنچه را که بدان وعده می‌دادی بیاور؛ اگر راست می‌گویی» (قرآن کریم، هود: آیه ۳۲).

در اسلام تظاهر به قدرت و پنهان کردن و یا کوچک‌نمایی نقاط ضعف نیروهای خودی می‌تواند در بازدارندگی دشمن مؤثر واقع شود. بر همین اساس دست‌اندرکاران عملیات روانی، در مواقع لزوم از این شیوه بهره‌برداری می‌کنند. بی‌طرف ساختن نیروهای دیگر، سست کردن اطمینان دشمن در کسب پیروزی و ترساندن و واردکردن فشار روحی آنان بخشی از روش‌های تاکتیکی پیامبر اسلام (ص) و اصحاب ایشان در بعد جنگ روانی در صدر اسلام بود. در شب فتح مکه پیامبر اسلام دستور فرمودند لشکریان اسلام آتش فراوانی در ارتفاعات روشن کنند تا روحیه دشمن به تصور این‌که تعداد مسلمانان بسیار زیاد است تضعیف گردد.

جدول ۴: تظاهر به قوی بودن در تحلیل عملیات روانی جنگ‌های معاصر و جنگ‌های عصر نبوت

عملیات روانی					شاخص	مؤلفه
جنگ‌های معاصر		جنگ‌های عصر نبوت پیامبر اسلام (ص)				
جنگ عراق و سوریه علیه داعش	جنگ دوم خلیج فارس	غزوه خندق	غزوه بدر	غزوه احد		تظاهر به قوی بودن
بی‌پاک و ترس جلوه دادن عناصر داعش و قوی و مسلط جلوه دادن آنان در کلیپ‌های تهیه‌شده	استفاده از ماکت سکوهای پرتاب موشک توسط عراق و از بین نرفتن توان موشکی	درخواست هم‌اورد درخور شخصیت خود توسط عمروبن عبدود	گفتن الله‌اکبر توسط مسلمانان در میدان نبرد برای قوی و مقتدر نشان دادن سپاه	خطاب قرار دادن پیامبر با استفاده از ادبیات فرد برتر	مأیوس نمودن	
سربریدن و اعدام به شیوه‌های وحشتناک و تهیه فیلم و انتشار آن توسط داعش	زنده‌به‌گور کردن نیروهای عراقی در سنگرها به‌نگام مقاومت	محاصره مدینه و تهدید مسلمانان به قتل	تهدید پیامبر و مسلمانان به کشته شدن توسط سپاه کفر	درآوردن جگر حمزه، عموی پیامبر پس از پایان جنگ	رعب و وحشت	

تظاهر به قوی بودن یکی از مؤلفه‌های عملیات روانی در جنگ‌های صدر اسلام خصوصاً در سه جنگ احد، خندق و بدر بوده است که طرفین با استفاده از این مؤلفه درصدد فریب و به‌اشتباه انداختن طرف دیگر در محاسبات و اطلاعات خود باهدف بازدارندگی و یا وادار نمودن طرف دیگر به تسلیم بدون مقاومت صورت می‌گرفته است. در جنگ‌های معاصر خصوصاً در دو جنگ خلیج‌فارس نیز هر دو طرف از این مؤلفه در راستای شکست‌ناپذیری و بازدارندگی استفاده گسترده‌ای شده است.

۴-۵- تبیین راه و روش صحیح انجام عملیات روانی پایبندی به مقدسات خود و حمله به مقدسات طرف مقابل

قرآن کریم می‌فرماید: «ان کنتم امنتم بالله و ما انزلنا علی عبدنا یوم الفرقان یوم التقی الجمعان و الله علی کل شیء قدير» اگر شما به خدا ایمان دارید و به آنچه که بر بنده خودمان نازل کردیم در روز بدر، آن روز عظیم که در آن، میان حق و باطل جدایی واقع شد؛ باطل، باطل شناخته شد و حق، حق، خدا بر هر کاری تواناست. (قرآن کریم، انفال: آیه ۴۱)

همچنین قرآن کریم می‌فرماید: «اذ یقول المنافقون و الذین فی قلوبهم مرض غر هؤلاء دینهم و من یتوکل علی الله فان الله عزیز حکیم» آنگاه که منافقان و بیماردلان می‌گفتند: این (مؤمنان) را دینشان فریفته است و حال آنکه هر که بر خدا توکل کند، به یقین خداوند شکست‌ناپذیر است. (قرآن کریم، انفال: آیه ۴۹)

دشمنان با اینکه در واقع اعتقادی به خدا و اسلام نداشتند اما مقدسات ما را مستمسک قرار داده بودند و گاهی موجب پیدایش تفرقه در صفوف مسلمین شده‌اند. درواقع با بررسی اجمالی حوادث و مشاهده فراز و فرودهای تاریخ اسلام در دوران پیامبر اعظم (ص) و ائمه معصومین (ع)، آنچه بیش از هر عاملی در رسیدن یا نرسیدن به پیروزی و موفقیت تأثیر داشته، میزان بهره‌مندی و برخورداری مردم و نخبگان از آگاهی و بصیرت بوده است. اگر شکستن روحیه دشمن قبل از شکست قوای مادی صورت گیرد، نابودی آن را هم به دنبال می‌آورد. لذا همیشه تخریب روحیه دشمن از طریق جنگ مسلحانه نیست.

یهودیان مدینه برای متزلزل کردن ایمان مسلمانان از هر وسیله‌ای استفاده می‌کردند. یکی از راه‌های ایجاد تردید در مؤمنان این بود که عده‌ای از آنان در آغاز روز به‌ظاهر ایمان می‌آوردند و در پایان همان روز از ایمان خود برمی‌گشتند تا بدین‌وسیله در ایمان دیگران تردید افکنند و مؤمنان را دلسرد کنند. قرآن می‌فرماید: «طایفه‌ای از اهل کتاب گفتند: در

اول روزبه آنچه بر مؤمنان نازل شده است ایمان بیاورید و در آخر روز انکارش کنید تا مگر از اعتقاد خویش بازگردند» (قرآن کریم، آل عمران: آیه ۷۲) در هر برهه‌ای که مردم و نخبگان جامعه از بصیرت بهره برده‌اند، راه درست انتخاب شده و امور به نحو احسن پیش رفته است. مهم‌ترین راه‌های مقابله در این خصوص عبارت‌اند از:

(الف) اتکای به خداوند تبارک و تعالی

(ب) بصیرت در شناخت دشمن و راه‌های مقابله با آن

(پ) خودباوری و بازگشت به هویت دینی خویش

(ت) کنترل جبهه داخلی و ایجاد هماهنگی بین آنان

(ث) ایجاد دوستی و همبستگی بین افراد جامعه

(ج) رواج فرهنگ راست‌گویی و پرهیز از دروغ

(ح) بهره‌گیری از ابزارها و توانمندی‌های داخلی در جهت عزت و اقتدار ملی

(خ) آموزش مسلمین به گونه‌ای که بتوانند بین حقیقت و تبلیغات تفاوت قائل شوند.

(چ) شناخت نقاط ضعف دشمن

(د) فعالیت علنی و رویارویی با دشمن و دفاع از ارزش‌ها.

جدول ۵: پایبندی و حمله به مقدسات در تحلیل عملیات روانی جنگ‌های معاصر و جنگ‌های عصر نبوت

عملیات روانی					
مؤلفه	شاخص	جنگ‌های عصر نبوت پیامبر اسلام (ص)			
		جنگ‌های معاصر	جنگ دوم	غزوه احد	غزوه بدر
پایبندی به مقدسات بود و حمله به مقدسات طرف مقابل	بدبینی و بی‌اعتمادی	جنگ عراق و سوریه علیه داعش	جنگ دوم خلیج فارس	غزوه احد	غزوه بدر
	از بین بردن انگیزه و ایجاد تفرقه	کافر دانستن شیعیان و واجب دانستن کشتن آنان	تبلیغات گسترده در جنایتکار بودن صدام	به همراه آوردن بتان در جنگ توسط مشرکان	پوچ دانستن دین اسلام و پایبندی به دین اجدادی توسط مشرکان
		بی‌اعتقاد و بی‌ایمان جلوه دادن رزمندگان توسط داعش و ترسیم آینده تاریک برای آنان	دامن زدن به اختلافات داخلی مسلمانان	قسم خوردن به بتان و استمداد طلبیدن از آنان جهت پیروزی	ایجاد شک و تردید در اعتقادات مسلمانان در جهت همراه نمودن و یا ترساندن و فرار مسلمانان

دشمنان اسلام از همان روزهای اول صدر اسلام با مسخره نمودن و بی‌ارزش جلوه دادن اعتقادات و مقدسات مسلمانان و همچنین بارزش و مقدس جلوه دادن اعتقادات جاهلیت در جنگ‌ها خصوصاً سه جنگ احد، خندق و بدر، سعی در ایجاد شک و تردید در اعتقادات

مسلمانان و بی‌انگیزه نمودن و در نهایت ایجاد تفرقه و بی‌اعتمادی و پشیمان کردن و بازگشت آنان به اعتقادات جاهلیت را پیگیری می‌نمودند و از طرفی با آوردن بتان و تبلیغات در صحنه جنگ پایبندی خود را به مقدسات خود نشان می‌دادند. در جهان معاصر استفاده از این مؤلفه به شیوه‌های دیگر و با ابزار پیشرفته‌تر همواره مدنظر طراحان عملیات روانی قرار دارد بطوریکه در هر دو جنگ خلیج فارس استفاده از این مؤلفه به صورت گسترده در دستور کار قرار گرفت و آمریکا و متحدانش به شیوه‌های گوناگون خصوصاً با تبلیغات گسترده رسانه‌ای اقدام به حمله به اعتقادات نیروهای عراق نموده و توانستند با متزلزل نمودن آن‌ها، زمینه شکست و تسلیم بدون مقاومت نیروهای عراق را فراهم نمایند.

نتیجه‌گیری

با توجه به مطالب ارائه شده به این نتیجه می‌رسیم که برای انجام عملیات روانی که همان اثرگذاری روی افراد دوست، دشمن یا بی‌طرف برای رسیدن به مقاصد خاص است، مراحلی نیاز است که در یافته‌های تحقیق اشاره شده است. این روش‌ها غالباً به صورت عمومی با کمی تغییرات با توجه به ویژگی‌های فرهنگی، سیاسی، نظامی، اقتصادی و اجتماعی در یک جامعه با فرد، قابل تغییر است. لذا در قرآن آیات زیادی در خصوص عملیات روانی، روش‌ها و تکنیک‌های وجود دارد. از آن جمله: علاوه بر آگاهی از نقاط ضعف و قوت دشمن یا امور دفاعی جزئی که آمادگی رزمی نام دارد، لازم است مسلمانان و امت اسلامی به مبانی عملیات روانی آشنا و با به‌کارگیری شیوه نوین هرگونه تحرک را از دشمن سلب کنند. انتشار شایعه مهم‌ترین حربه تبلیغاتی علیه دشمن می‌باشد. از این رو دست‌اندرکاران همواره به نیروهای خود متذکر می‌شوند که اخبار را فقط از کانال‌های خاصی بپذیرند. رجزخوانی و انتخاب اسامی رمز و شعارهای رزمی از عوامل عمده تقویت روحیه خودی و تضعیف روحیه دشمن می‌باشد. تظاهر به قدرت و پنهان کردن و یا کوچک نمایی نقاط ضعف نیروهای خودی می‌تواند در بازدارندگی دشمن مؤثر واقع شود.

در حمله به اعتقادات و ارزش‌های هر ملت، در هر برهه‌ای که مردم و نخبگان جامعه از بصیرت بهره برده‌اند، راه درست انتخاب شده و امور به نحو احسن پیش رفته است. ایراد خطبه و سخنرانی در ابتدای جنگ در واقع یک اتمام حجت برای طرف مقابل است، بطوریکه با روشنگری و بیان حقیقت تعدادی راه درست را تشخیص و خود را نجات دهند. بنابراین از انجام این تحقیق نتایج مطلوبی حاصل گردید، اما نتیجه اصلی و مهم این است که در رزم

گام اول برای شناخت دشمن، شناخت نفس خود است با شناخت خود به مرحله‌ی عرفان یعنی خدانشناسی می‌رسیم. از طریقی دیگر نیز می‌توانیم بگوییم که اگر انسان خویش را بشناسد دیگر نیازی به شناخت دشمنان دیگر ندارد زیرا او به مرحله‌ی والای خودشناسی رسیده است. کوتاهی در دفاع از ارزش‌ها و فرار از رویارویی با دشمن باعث تضعیف روحیه نیروها و تردید در اصالت ارزش‌ها خواهد شد. از این رو باید با شجاعت و صلابت کامل همواره ارزش‌ها را در دل و جان افراد زنده نگه‌داریم.

منابع

- قرآن کریم، ترجمه الهی قمشه‌ای (۱۳۷۸) انتشارات فاطمه الزهرا (س).
- ابوزید، نصر حامد (۱۳۸۱) معنای متن؛ ترجمه مرتضی کریمی نیا، تهران: انتشارات طرح نو، چاپ اول.
- انتظاری، محمدجواد (۱۳۹۳) عملیات روانی و فتنه‌های اجتماعی، انتشارات فرادیدنگار.
- بهرامی، محمد (۱۳۸۳) آسیب‌شناسی شایعه در قرآن، فصلنامه پژوهش‌های قرآنی، شماره ۳۷.
- جمشیدی، محمدحسین (۱۳۸۳)، عملیات روانی مشرکین علیه پیامبر (ص) و قرآن، فصلنامه عملیات روانی، شماره ۶.
- جنیدی، رضا (۱۳۹۳) تکنیک‌های عملیات روانی و شیوه‌های مقابله، انتشارات آستان قدس رضوی، چاپ ۴.
- خسرو پناه، عبدالحسین (۱۳۸۱) زیرساخت‌های قرائت‌پذیرانگاری دین، قیسات، شماره ۲۳.
- خلیلی شورینی، سیاوش (۱۳۹۱) روش‌های پژوهش آمیخته (با تأکید بر بومی‌سازی)، تهران، انتشارات یادواره کتاب، چاپ دوم.
- رضایی، بهرام (۱۳۸۷) عملیات روانی، تهران انتشارات دافوس آجا.
- رضایی، بهرام و بهمنی، محمد مسعود (۱۳۸۸)، تهران انتشارات دافوس آجا.
- سبحانی، جعفر (۱۳۸۵) هرمنوتیک، قم، مؤسسه امام صادق (ع).
- سبحانی، جعفر (۱۳۹۳) فروغ ابدیت، قم، انتشارات موسسه بوستان کتاب، چاپ ۳۴.
- طائب، مهدی (۱۳۹۲) سیری در عملیات روانی در اسلام، فصلنامه عملیات روانی، شماره ۲۲.
- طباطبایی، سید محمدحسین (۱۳۹۲) تفسیر المیزان، مترجم: سید محمدباقر همدانی، انتشارات دارالفکر، جلد ۶.
- متفکر، حسین (۱۳۸۶)؛ جنگ روانی، قم، انتشارات دفتر عقل پژوهش‌شکده تحقیقات اسلامی سپاه..

- نباتی، عزت‌الله (۱۳۹۱)، عملیات روانی در دو دهه اخیر، انتشارات مرکز آموزشی و پژوهشی شهید سپهبد صیاد شیرازی، چاپ اول، تهران.
- نوروزی، محمدجواد (۱۳۸۸)، پژوهشی در خصوص جایگاه جنگ روانی در اسلام، فصلنامه معرفت، شماره ۶.
- هاشمی، مسعود (۱۳۹۳)، خطبه‌ها و نامه‌ها و سخنان قصار امام علی، انتشارات فرهنگ جامع، تهران.
- ولی‌وندزمانی، حسین و نیازی، علی (۱۳۹۱)، عملیات روانی، انتشارات دافوس آجا؛ تهران.
- <http://islamquest.net/fa/archive/question/fa۱۳۹۴/۹/۱۹> تاریخ بازیابی در مورخه ۹۴/۹/۱۹
- <http://serajnet.org/post/detail/Fa/aspx۹۴/۹/۲۴> بازیابی در مورخه ۹۴/۹/۲۴
- <http://www.arnet.ir/?a=content.id&id۹۴/۹/۲۳> بازیابی در مورخه ۹۴/۹/۲۳
- <http://www.hawzah.net/fa/Magazine/View/3814/7193/88059/> بازیابی شده در مورخه ۹۴/۹/۲۰
- <http://www.youcabled.com/post-۴.aspx۱۳۹۴/۹/۱۹> تاریخ بازیابی در مورخه ۱۳۹۴/۹/۱۹